

ZENGEZUR'UN DOĞU-BATI EKONOMİK KORİDORUNDAKİ ÖNEMİ

Pınar DEMİR*

Özet: Bu çalışmada küresel ve bölgesel siyasette yaşanan gelişmeler neticesinde İkinci Karabağ Savaşı özelinde Avrasya'daki yaşanan dönüşümle birlikte Asya ile Avrupa Kıtası arasında en güvenli ve en kısa ticaret yolu olan Orta Koridor 'un artan önemi ve yaratacağı etkiler analiz edilmiş olup başta Türkiye ve Azerbaycan olmak üzere, çeşitli ülkeleri kapsayacak çok taraflı ulaştırma politikasının önemine değinilmiştir. Bu kapsamda Zengezur'un tarihsel boyutu, doğu- batı koridorundaki önemi ortaya konulmuştur. Ayrıca, Türk Dünyası açısından Sovyet döneminden sonra en büyük bütünleşme ivmesini kazandıracak Zengezur Koridoru'nun jeo-ekonomik ve jeo-stratejik avantajlarıyla birlikte bölgesel ve küresel olarak fırsat, tehdit ve olası riskleri incelenerek Türk Devletleri'nin ortak güvenlik entegrasyon hedefi, adımları ve gereklilikleri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Orta Koridor, Turan Koridoru, Zengezur Koridoru, Türk Devletleri, Orta Asya

The Importance of Zangezur in the East-West Economic Corridor

Abstract: In this study, the increasing importance and effects of the Middle Corridor, which is the safest and shortest trade route between Asia and Europe, have been analyzed, especially with the transformation experienced in Eurasia as a result of the developments in global and regional politics, especially the Second Karabakh War, and the importance of a multilateral transportation policy that will cover various countries, especially Turkey and Azerbaijan, have been mentioned. In this context, the historical dimension of Zangezur and its importance in the east-west corridor have been revealed. In addition, the geo-economic and geo-strategic advantages of the Zangezur Corridor, which will provide the greatest integration momentum for the Turkic World after the Soviet period, have been examined, and the opportunities, threats and possible risks regionally and globally have been examined, and the common security integration target, steps and requirements of the Turkic States have been revealed.

Key Words: Central Corridor, Turan Corridor, Zangezur Corridor, Turkish States, Central Asia

Giriş

Hazar Geçişli Uluslararası Doğu-Batı Orta Koridoru olarak da bilinen Orta Koridor Türkiye ve Azerbaycan başta olmak üzere çeşitli ülkeleri kapsayarak çok taraflı ulaştırma politikası açısından önem taşımaktadır. Özellikle dünyada yaşanan bölgesel ve küresel olaylar koridorun önemini daha da artırmakta, söz konusu ülkeler için politik, ekonomik, sosyolojik olarak birtakım fırsatlar, riskler ve tehditler getirmektedir. Dolayısıyla Orta Koridoru kapsayan Zengezur Koridoru, doğu-batı ticaretine katkı sağlayacak en önemli küresel projelerden biridir. Tarihsel bağlamda Ermenistan- Azerbaycan arasında sürekli gerilimlere sebep olan Azerbaycan'ın kadim toprağı olan Karabağ, Azerbaycan Türkleri için son derece önemli bir bölgedir. 2020 yılında gerçekleşen İkinci Karabağ Savaşı ile Karabağ'daki Ermeni işgalini sonlandırmış ancak Zengezur meselesine kalıcı olarak çözüm sağlayamamıştır. Dolayısıyla bu da Zengezur Koridoru'nun yarattığı problemleri gün yüzüne çıkarmıştır. 1918-1920 yılları arasında Zengezur'un büyük bir kısmının Ermenistan'a bırakılması ile Nahçıvan'ın Azerbaycan ile irtibatı askıya alınmış, Azerbaycan ile Türkiye'nin bağlantısı da ortadan kalkmıştır. Ermenileştirilen Zengezur ile Türk dünyası fiziki olarak birbirinden kopartılmıştır. Bu çalışmada alternatif Zengezur Koridoru güzergâhlarının stratejik önemi üzerinde durularak koridorun tarihsel boyutu, doğu- batı lojistiğindeki ve Türk Dünyası bağlamındaki önemi üzerinde durulacaktır. Ayrıca yine bu başlık altında daha önce yapılan çalışmalarda incelenmemiş ama Türk Dünyası açısından önem arz eden ortak güvenlik teşkilatının kurulma potansiyeli ve gerekliliklerine değinilecektir. Koridorun açılmasının başta Azerbaycan ve Türkiye olmak üzere bölge ülkeleri, Türk Dünyası ve küresel olarak muhtemel etkileri tartışılacak, bu anlamda çalışmada Türk Devletleri Teşkilatının yol haritası niteliğindeki Türk Dünyası 2040 Vizyonu Belgesi ve devlet başkanlarının zirvelerde yaptığı açıklamalarla Zengezur Koridoru'nun son durumu ve yapılması planlanan çalışmalar incelenecektir.

1. Zengezur'un Aidiyeti, Bölgesel Konumu ve Hukuki Statüsü

* Doktora Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Siyaset Bilimi Uluslararası İlişkiler, pnardemir@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4166-225X

Zengezur'un aidiyetine tarihsel bağlamda baktığımızda Osmanlı İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği dönemindeki statüsü önem arz etmektedir. 1918 yılında Zengezur'da nüfusun çoğunluğunu Türkler oluştururken bu bölgede yaşayan halka radikal milliyetçi Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından katliamlar gerçekleştirilmiştir. Bu tarihlerde devam eden Ermeni saldırıları sonucunda da bölgedeki Türk nüfus giderek azalmaya başlamıştır (Türkiye Azerbaycan Dergisi, 2024). Özellikle Sovyetler Birliği döneminde 28 Nisan 1920'de Kızıl Ordu Azerbaycan'ı işgal ederek burada Sovyet rejimi kurmuştur (Üste-Aydın, 2022: 267). 1918-1920 yılları arasında Azerbaycan sınırları içerisinde Gence vilayetine bağlı olan Zengezur bölgesi topraklarının Sovyet dönemiyle birlikte demografik yapısı Ermeniler lehine değişerek Ermenilerin kontrolü altına girmiştir (Kasımlı, 2021). Zengezur'un batı kısımlarının Ermenistan'a verilmesiyle Azerbaycan ile Nahçıvan arasındaki kara bağlantısı koparılmıştır. Bu bölge ile İran'a çıkış kapısı elde eden Ermenistan, Azerbaycan üzerinde önemli bir koz elde etmiştir (Türkiye Azerbaycan Dergisi, 2024). Çünkü Zengezur bölgesi, Sovyetlerin Azerbaycan ile Türkiye arasındaki bağlantı Koridoru'nun ortadan kaldırması için büyük bir fırsattır ve böylelikle Nahçıvan'ın Azerbaycan'dan kopartılması hedeflenerek bu bölgenin tamamen Ermeni yurdu haline getirilmesi planlanmıştır. Diğer taraftan Nahçıvan'ın Azerbaycan'dan ayrı bir devlet olarak kalmasını arzu etmeleri Türkiye ile doğrudan kesintisiz olarak kurulacak olan kara bağlantısına engel olarak Turan birliğinin yolunu kapatmak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Sovyetlerin dağılmasının ardından Rusya'nın aynı argümanda ilerlemesi tarihte olduğu gibi bugün de eylemlerinin amacını açıkça ortaya koymaktadır.

1991 yılında Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte Azerbaycan ve Ermenistan da bağımsızlıklarını ilan etmiş, Ermenistan'ın Karabağ bölgesine saldırılarını artırmaya başlamıştır. Coğrafi açıdan çok önemli bir konuma sahip olan Karabağ bölgesi Kafkasya, Asya ve Avrasya bölgelerinin yollarının kesiştiği yeredir. Karabağ aynı zamanda İpek yolunun da kavşak noktasını oluşturmaktadır. Bölge hem İran'ı hem de Ermenistan'ı kontrol edebilecek bir konuma sahiptir (Pehlivan, 2006: 95). Saldırıları neticesinde Zengezur bölgesine hâkim bir konuma gelen Ermenilerden sonra Nahçıvan'ın ana Azerbaycan toprakları ile bağlantısı kesilmiştir. Bu durum itibarı ile Nahçıvan ile Azerbaycan arasındaki bağlantı İran ve Gürcistan üzerinden gerçekleştirilmeye başlamıştır (Özçelik, 2003: 45). Karabağ'ın hem Sovyet döneminde hem de sonrasında hukuken bir bütün olarak Azerbaycan'ın toprağı olarak kabul edilmesine rağmen Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Ermenistan Yukarı Karabağ bölgesinden vazgeçmemiştir. Bunun sonucunda Birinci Karabağ Savaşı'nda Yukarı Karabağ ve çevresindeki yedi bölgeyi işgal etmiştir (Dumlu- Şahin, 2024: 177). Sovyetler döneminde Ermenistan'a bağlı olduğu iddia edilen bölge bağımsızlıklar sonrasında yeniden Azerbaycan ve Ermenistan arasında sınır anlaşmazlığı sorununun odak noktası haline gelmiş, Zengezur'un hukuki durumu özellikle 1991'deki Bağımsızlık Bildirgesi ile değişmiştir. Bu tartışmalı durum uluslararası hukukta önemli tartışmalar yaratmıştır. Bu anlamda Birleşmiş Milletler'in ve diğer uluslararası kurumların bölge sorunlarına bakışı ve yapılan karşılıklı sınır anlaşmalarına bakmak gerekmektedir. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) koordinesinde söz konusu sorunu çözmek adına Bişkek'te bir araya gelen Rusya ve Kırgızistan Dışişleri temsilcileri ile Azerbaycan ve Ermenistan temsilcileri ile görüşme sonucunda Bişkek Protokolü imzalanmıştır. Protokolde savaşın Azerbaycan ve Ermeni halkına zarar verdiğini ve çatışmaların durdurulmasının önemi vurgulanmış, iki ülke arasında ateşkes yapılması ve sorunların diyalog yoluyla çözülmesi gerektiği konusunda anlaşmaya varılmıştır. Ancak bu ateşkesle iki ülke arasındaki savaş resmen sona erdirilmiş gibi görünse de, 2020 Eylül ayına kadar Ermeniler tarafından birçok defa ateşkes ihlal edilmiştir (BBC NEWS, 2020). Dolayısıyla Karabağ sorununun diplomasi yoluyla çözümü için yürütülen müzakereler anlamsız bir çabaya dönüşmüş, Azerbaycan'ın egemenliğini tesis etmek meşru askeri hareketlerle müdahale gerekli bir hale gelmiştir.

Geçmişten beri süren ateşkes ihlalleri sonucunda zaman zaman sıcak çatışmalar yaşanmaya devam etmiştir. Bu çatışmalar İkinci Karabağ Savaşı'na yol açmış, Azerbaycan'ın

sınırları içerisinde yer alan bölgeler işgalden kurtarılmıştır. 10 Kasım 2020’de Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya tarafından imzalanan “Üçlü Bildiri” sonucunda savaş sonlanmıştır. Ancak Karabağ kısmen kurtarılsa da Yukarı Karabağ’daki ayrılıkçı otorite, varlığını bir müddet daha sürmeye devam ettirmiştir. Ayrıca Ermenistan da ateşkesi sağlayan Üçlü Bildiri’yi ihlal etmeye devam etmiştir. Bu durum dolayısıyla Azerbaycan’ın egemenliğine ve siyasî birliğine yönelik tehditler ortadan kaldırılamamıştır. 19 Eylül 2023’te düzenlenen teröre karşı mücadele operasyonu’yla başta Hankendi ve Hocalı olmak üzere Yukarı Karabağ da işgalden kurtarılmıştır. Ardından Yukarı Karabağ’daki ayrılıkçı otorite, 1 Ocak 2024’e dek kendi kendisini feshedeceğini ilan etmiştir (Anadolu Agency, 2023).

44 gün süren bu mücadele Karabağ’ın kurtarılması önemli fırsatları da beraberinde getirmiştir. Zengezur Koridoru’nun bu bölgede bulunması ve dolayısıyla Azerbaycan’ın kazandığı zafer ile bu koridorun yeni bir ulaşım hattı olarak ortaya çıkmasına imkân sağlamıştır. Anlaşmaya göre, *Karabağ ve Ermenistan arasındaki bağlantıyı sağlayacak 5 km genişliğinde bir koridor açılacak ve koridorda Rusya Federasyonu Barış Koruma Birliği görev alacaktır. Yine, anlaşmanın 9. maddesine göre tarafların mutabakatı ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’ni Azerbaycan’ın batı bölgelerine bağlayan yeni bir ulaşım hattı kurulacaktır* (Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev: 2020). Böylelikle Ermenistan’ın Karabağ’a ulaşımı Azerbaycan üzerinden sağlanırken Azerbaycan da Nahçıvan’a Ermenistan üzerinden doğrudan bağlantı elde edebilecektir (Özsoy, 2024: 149) Nahçıvan İle Azerbaycan arasındaki karayolunun açılması ile ilgili madde, söz konusu koridorun açılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu durum Güney Kafkasya’da yeni bir dönemin başladığının habercisi olmuş, hem bölge devletleri hem de diğer ülkeler açısından önemli fırsat, tehdit ve riskleri beraberinde getirmiştir. Azerbaycan’ın savaştan sonra ateşkesi sağlayan Üçlü Bildiri’ye Zengezur Koridoru’nun açılması hususunu kaydettirerek stratejik bir hamle yapması Türkiye’nin aslında Üçlü Bildiri’nin tarafı olmamasına rağmen Azerbaycan ile 2021’de imzaladığı *Şuşa Beyannamesi* sayesinde dolaylı yoldan meseleye dahil olmasını sağlamıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Şuşa Beyannamesi, 2021) Bu durum Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerinin boyutu ve Türkiye’nin Güney Kafkasya’da yürüteceği siyaset bağlamında bölgesel büyük güç olma hedefine yaklaşmış olduğunun önemli göstergesidir. Ermenistan ise Zengezur Koridoru’nun açılması hususunda Üçlü Bildiri ile yüklenmiş olduğu sorumluluğu hâla yerine getirmemekte ısrar etmektedir.

2. Zengezur Koridoru’nun Doğu- Batı Lojistiğindeki Önemi

Avrasya coğrafyası dünyanın çok önemli ve büyük bölgelerinden biridir. Bu sebeple tarihte bu bölgede ülkeler arasında sürekli olarak çatışmalar meydana gelmiştir. Günümüzde de Avrasya, gerek küresel ve bölgesel siyasette yaşanan sorunlar sebebi ile gerek ise önemli güç merkezlerinin yükselişine ev sahipliği yapması bakımından önemli bir konumdadır. Bu sorunlar, çeşitli bölgelerde güvensizleşme ve istikrarsızlaşmaya neden olmakta, ticaret ve taşımacılık koridorlarını da etkilemektedir. Bu koridorlardan biri de Türk Dünyası’nın merkezde olduğu Hazar Geçişli Uluslararası Doğu-Batı Orta Koridoru olarak da bilinen *Orta Koridor*’dur (Kaya, 2024). Orta Koridor, ülkemizden başlayarak demiryolu ve karayolu bağlantıları ile Gürcistan, Azerbaycan ve Hazar Denizine, buradan da (Hazar geçişi kullanılarak) Türkmenistan-Özbekistan- Kırgızistan veya Kazakistan güzergâhı ile Çin Halk Cumhuriyeti’ne (ÇHC) uzanmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024a). Çin’i ise Türkistan-Hazar Denizi-Kafkasya-Türkiye üzerinden Avrupa’ya bağlamayı ve tarihi İpek Yolu’nun canlandırılması projesini amaçlayan hattır. Bu hattın mal ve hizmet ticareti bakımından Çin’den başlayarak Avrupa ve Amerika kıtasına kadar uzanacak bir rota oluşturarak yük ve yolcu taşımacılığına katkı sağlaması hedeflenmekte ve turistik seyahatler düzenlenebilecektir (Hamzatlı-Büber, 2022: 63-64). Temeli 3 Temmuz 2013 tarihinde eski ismi Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi/Türk Konseyi ve yeni ismi Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) olan örgütün üye devletlerin ulaştırma bakanları tarafından Birinci Ulaştırma Bakanları toplantısında imzalanan “Ortak İşbirliği Protokolü” neticesinde temelleri atılmıştır.

21.yy’da ucuz maliyetle üretim yapan veya ucuz üretim avantajı yakalamış ülkeler, ulaştırma hızı düzeyine göre zayıf üretim kapasitesine sahip ülkelere ulaşarak o ülkelerin üretim kapasitesini artırmaya, ekonomik hacmini genişleterek ülkelerin ekonomisine çeşitlilik katmıştır. Bu durum ulaştırma hızında avantajlı bir konuma sahip olan ülkeler üzerinde olumlu bir etki göstermiştir. Örneğin, Çin, Azerbaycan ve Türkiye denklemine baktığımızda ucuz üretime sahip olan Çin’in Orta Koridor ‘un aktif hale gelmesiyle birlikte ulaştırma avantajını yakalayıp Türkiye ve Azerbaycan gibi ülkelere ekonomik, teknolojik ve ulaşım konularında katkı sağlamıştır. Bu gelişmeler stratejik bir konuma sahip olan Orta Koridorun güzergâhlarının geçiş noktalarını belirlenmesini önemli kılmıştır. Dolayısıyla Orta Koridoru kapsayan Zengezur Koridoru, doğu-batı ticaretine katkı sağlayacak en önemli küresel projelerden biridir. Bölge ülkelerinin iş birliğinin artmasına ve gelişmesine katkı sağlayacak olan koridor, siyasi, ekonomik ve stratejik açıdan değer taşımaktadır. Bu durum bölge ülkeleri için bazı fırsat, tehditler ve riskleri ayrıca beraberinde getirecektir. Zengezur Koridoru’nun politik, ekonomik ve siyasi etkilerine bölgesel ve küresel anlamda baktığımızda, son dönemdeki Rusya– Ukrayna Savaşı’nın ardından, Kuzey Koridoru’nun riskli hale gelmesiyle Orta Koridorun önemi artmıştır. Rusya’nın Batı tarafından yaptırıma maruz kalması Avrupa’ya uzanan ticari faaliyetlerini tehlikeye girdirmiştir. Aynı şekilde uzun zamandır ekonomik sıkıntı çeken Ermenistan, Zengezur Koridoru’nu kabul ederek bölgesel işbirliğine imkân verirse kendisi de ekonomik olarak kazanç sağlayacaktır ve Rusya ile bu sayede daha güvenli ticaret imkânı bulması sağlanacaktır. Rusya ayrıca bu koridor vasıtasıyla alternatif bir rota üzerinden Orta Doğu’ya ulaşabilecektir. Koridorun güvenliğinin Rusya’nın garantörlüğüne verilmesi durumu da onun Güney Kafkasya’daki stratejik konumunun güçlenmesini sağlayarak (TAV, 2024), kara taşımacılığının Gürcistan üzerinden yapılan kara taşımacılığındaki bağımlılığını azaltacaktır (Anadolu Ajansı, 2023). Koridor çeşitli yönlerde alternatifler sunması bakımından önemli etkilere sahiptir. Bölgesel anlamda bu etkilerden en önemlisi, Türkiye ile Orta Asya arasında yeni bir lojistik rotanın ortaya çıkmasıdır. İlk olarak Türkiye, bölgesel rakibi İran’a olan bağımlılığını azaltarak Türkistan ülkeleri ile doğrudan bağlantı kurmayı istemektedir. Bağlantılarını kuzey yönünde Gürcistan ve Azerbaycan üzerinden gerçekleştirirken güney bağlantılarını Ermenistan-Azerbaycan güzergâhı üzerinden gerçekleştirme arzusu Zengezur Koridoru’nun açılmasına bağlıdır.

Zengezur Koridoru Azerbaycan ile siyasi açıdan bağlı olup coğrafi açıdan bağlı olmayan toprağı Nahçıvan’ı birbirine bağlayacak ve Türkiye’yi de doğrudan Azerbaycan’a bağlayacaktır. Sovyetler döneminde Azerbaycan ile Nahçıvan arasındaki demiryolu bağlantısının kesilmiş olması sebebi ile ulaşım ve taşımacılık faaliyetleri uzun yıllardır İran üzerinden sağlanmaktadır. Bu sebeple İran Güney Kafkasya’da Türkiye’nin ve Azerbaycan’ın nüfuzundan endişe duymaktadır. Nahçıvan’a İran üzerinden ulaşım sağlayan Azerbaycan’ın koridorun açılması ile İran’a olan bağımlılığı azalacaktır. Dolayısıyla İran’ın transit geçişlerden elde ettiği ekonomik kazanımlarının sektöre uğrayarak stratejik öneminin azalacağı düşüncesi ve Güney Kafkaslar ’da bir Türk etkisinin oluşmasını engelleyebilmek için Zengezur Koridoruna karşı çıkmaktadır. Çünkü “İran-Turan” çekişmesi bağlamında İran Türklerini ciddi bir tehdit olarak görmektedirler (Fakt Yoxlab, 2022). İran bu koridora alternatif olarak kendi topraklarından geçecek olan Aras Koridorunu önermiştir. Ermenistan’ın güneyde kalan topraklarına karşı Azerbaycan’ın olası tehditlerini bertaraf etme amacı taşıyan bu öneri anlaşıldığı üzere Ermenistan’ı koruma anlayışına dayanmaktadır (Kaleji, 2024). Diğer taraftan kara ve demiryollarından oluşacak Zengezur Koridoru projesi Ermenistan’ın İran ile sınır hattının Ermenistan denetimindeki tarafından geçecektir (Dumlu-Şahin, 2024: 179). Dolayısıyla bunun Azerbaycan ile Nahçıvan’ı Ermenistan üzerinden bağlamayı amaçlayan bir ulaşım projesi olması sebebi ile bu koridorun Doğu-Batı lojistiğinde büyük bir önemi bulunmaktadır.

Bölge ülkeleri arasında Zengezur Koridoru’nun açılması ile en çok fayda sağlayacaklar arasında olan Türkiye, mevcut durumda var olan Bakü-Tiflis-Kars demiryolu başta olmak üzere

çeşitli iş birlikleri sayesinde Güney Kafkaslardaki ekonomik ilişkilerini sürdürebilmektedir (Kurtoğlu-Tatar,2023:31). Türkiye de Orta Koridor' un bir parçasını oluşturacak Zengezur Koridoru sayesinde de Güney Kafkaslardaki jeo-ekonomik nüfuzunu daha da artıracak ve Bakü-Tiflis-Kars demiryoluna bir alternatif yaratılacaktır. Bununla birlikte Koridor, Orta Koridorun kesintisiz ve daha ekonomik bir şekilde çalışmasına imkân sağlayacak küresel ticaret için önemli bir potansiyele sahiptir. (Gasimova-Yurcu, 2023). Bunun yanı sıra Türkiye, daha pahalıya İran'dan aldığı doğal gazın yerine Azerbaycan'dan daha ucuz doğal gaz alabilecek böylece İran'ın enerjideki gücü azalmaya başlayacaktır. Zengezur Koridoru, Avrupa'da ortaya çıkan enerji krizinin çözümüne yönelik makul bir fırsat olarak görülmekle birlikte Türkiye'nin bu fırsatı değerlendirmesi onun bölgedeki gücünü artıracaktır.

Bu koridorun açılması Azerbaycan'a ticari anlamda büyük katkı sağlayacaktır. Bu sayede jeo-ekonomik önemi büyük ölçüde artacaktır. Bu koridor ile Azerbaycan'da Nahçıvan'a, Nahçıvan'dan Türkiye'ye ve oradan da Akdeniz üzerinden diğer batı ülkelerine ulaşımı sağlayarak önemli kazanımlar getirecektir (Gökbel-Aghaddinli, 2023: 66). Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz nakil hatlarında Gürcistan'a olan bağımlılığı bu koridor sayesinde azalacaktır (Hamzatlı, 2022: 74). Bu fırsatlar bölgedeki taşımacılık faaliyetlerinin başta lojistik ve ekonomik anlamda gelişmesi adına önemli role sahiptir. Çünkü gerçekleştirilen mal sevkiyatının İran ve Gürcistan üzerinden geçen hatlara gerek kalmadan Azerbaycan'a daha hızlı ve daha düşük maliyetle ulaşım sağlayacak potansiyel mevcuttur. Bu sayede Hazar Denizi'ndeki sefer sayısı artırılarak limanların daha verimli kullanılabilmesi mümkün olabilir (Serka, 2022: 15).

Son yıllarda söz konusu koridor ile ilgili birtakım araştırma ve çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmaların en yakın örneklerinden biri 2022 yılında Türkiye'de Zengezur Koridoru'nun Bölgesel Kalkınma ve Ekonomik Büyümedeki Stratejik Öneminin üzerine düzenlenen çalıştıdır. Çalıştıda söz konusu koridorun Türkiye ve Azerbaycan arasındaki stratejik önemi ve yeni yapılması planlanan anlaşmaların stratejik açıdan önemi vurgulanmıştır. Vurgulanan önem sadece iki ülke ile sınırlı kalmamakla beraber hem Rusya hem de Çin için dünyanın birçok noktasına ulaşabilme potansiyeli olması bakımından koridor küresellik bakımından önemli bir konumdadır (Gasimova-Yurcu, 2023: 3).

3. Zengezur Koridoru'nun Türk Dünyası Bağlamındaki Önemi

Tarih boyunca kültürler, etnik gruplar ve devletlerarası ilişkilerde bir köprü görevi üstlenen Zengezur Koridoru, Avrasya coğrafyasında bölgesel bağlantıları güçlendirmekte önemli bir rol oynamıştır. Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ anlaşmazlığı nedeniyle uzun süredir etkinliği olmayan bu koridor İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra jeopolitik ve jeostratejik olarak yeniden önem kazanmıştır. Bu koridorun yeniden faaliyete geçmesi ile Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) büyük sorumluluk üstlenmiştir (Gençoğlu, 2024: 2). Zengezur Koridoru'nun, siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan bölgesel ve küresel artıları tartışılmaz bir gerçektir. Öyle ki bu koridor ile başta Türk Cumhuriyetleri (Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan) olmak üzere; Azerbaycan, Türkiye, Rusya, İran ve Ermenistan'ı birbirine bağlayarak ticari ve kültürel etkileşimi kolaylaştırma ve aynı zamanda bölgesel işbirliğinin güçlenmesine önemli katkıda bulunacak büyük bir potansiyele sahiptir (Ankasam, 2024).

Karabağ Savaşı'ndan sonra 15 Haziran 2021'de Türkiye ile Azerbaycan arasında müttefiklik ilişkilerini kapsayan, ilk uluslararası belge niteliğinde olan Şuşa Beyannamesi imzalanmıştır. Bu belgede iki ülkenin tarihi ve kültürel bağlarının yanı sıra, ekonomik, askeri ve siyasi iş birliği vurguları yapılmış, yüzyıllardır stratejik öneme sahip olan Zengezur Koridoru'nun bölgesel barış ve işbirliğindeki önemi ortaya konulmuştur (Gelir-Saygılı, 2024: 2072). Dolayısıyla Şuşa Beyannamesi, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin zirveye ulaştığını ve stratejik ortaklıklarının en yüksek seviyeye çıktığını simgeleyen belgedir. Bu belge, Zengezur Koridoru'na verdiği önem ile iki ülkenin bölgesel liderlik ve küresel rekabet gücünü pekiştirmeyi hedeflemektedir. Zengezur Koridoru faaliyete geçtiği takdirde

Türkiye’den başlayıp Türkistan coğrafyasına kadar uzanan kesintisiz kara ulaşımı gerçekleşmiş olacaktır. Bu nedenle de koridora aynı zamanda “Turan Koridoru” adı verilmektedir (Hamzatlı-Büber, 2022: 2). Ekonomik açıdan bakıldığında ise Zengezur Koridoru’nun Orta Koridor üzerinde yer alan Türk Devletleri’ne ticaret ve işbirliği açısından olumlu katkı sağlayacağı görülmektedir. Bu katkılar Türk Devletleri’nin yol haritası niteliğinde olan devletlerarasındaki çoklu işbirliği alanları ile ilgili önemli bir belge niteliği taşıyan Türk Dünyası 2040 Vizyon Belgesi ile Teşkilatın Semerkant ve Astana Zirvelerinde yayınladıkları bildirilerde Zengezur ile ilgili alınan kararlar özelinde gündeme getirilmiştir (Yüce-Azizova, 2024: 28-29). Semerkant’ta yapılan 9. Zirve sonunda ilan edilen bildiride “Hazar Geçişli Uluslararası Doğu-Batı-Orta Koridoru’nun potansiyelinden istifade ederek bölgesel bağlantıyı güçlendirmek, ticari ilişkileri geliştirmek ve bölgesel ve uluslararası konularda mevcut işbirliğini arttırmak üye ülkelerin işbirliği yapmaları hususunda önemli kararlar alındığı görülmüştür.” (Türk Devletleri Teşkilatı, 2022). 3 Kasım 2023 tarihinde Kazakistan’ın Astana kentinde “Türk Devri” temasıyla toplanan Türk Devletleri Teşkilatı Devlet Başkanları Konseyi’nin toplantı sonrası ilan ettikleri bildiride ise “Ekonomik ve Sektörel İş Birliği” alt başlığında liderlerin gümrüklerin basitleştirilmesi ve Zengezur Koridoru’nun önemi Türk Devletleri açısından vurgulanmıştır (Türk Devletleri Teşkilatı, 2023).

Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, 10 Aralık 2020’de Bakü’de düzenlenen askeri geçit töreninde yaptığı konuşmasında, “Zengezur’un Azerbaycan’ın tarihi toprağı olduğunu, Ermenisan’ın geçmişte yüzbinlerce Azerbaycan Türkünü bu bölgelerden zorla çıkardığını dile getirmiş, Zengezur Koridoru’nun mutlaka açılacağını ve Azerbaycan Türklerinin bir gün ata yurtlarına dönmesi gerektiğini vurgulamıştır” (Arslanlı, Kriter: 2021). Ayrıca, ulaştırmadan sorumlu bakan ve yetkililerle Bakü’de yaptığı toplantıda, Zengezur’ un Azerbaycan’dan koparılmasıyla coğrafi bir bölünme yaşandığını ancak Nahçıvan’da alınan kararlarla Türk dünyasının birliğinin güçleneceğini ifade ederek “Tek millet, iki devlet” anlayışını daha da genişleterek “7 Devlet, Tek Millet” ruhuna dikkat çekmiştir (Tahta Pod, 2021).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ise, Zengezur Koridoru’nun “Bir yandan bölgeye “tarifi mümkün olmayan” ciddi bir rahatlık ve zenginlik getireceğini, öte yandan bu koridorun da bir parçası olacağı demiryoluyla, Ermenistan’ın da kolayca Moskova’ya ve dünyaya ulaşabileceğini, böylece kendi kendilerine uyguladıkları ablukadan kurtulabileceğini ifade ederek aynı zamanda Zengezur Koridoru’nun açılmasını Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesi sürecinin bir parçası olarak gördüklerini de vurgulamıştır.” (Kriter, 2021). Son olarak, üç ülkenin Dışişleri Bakanlarının yanı sıra Ticaret/Ekonomi ve Ulaştırma Bakanlarının katıldığı 29 Ocak 2025 tarihinde Ankara’da gerçekleştirilen Türkiye, Azerbaycan ve Özbekistan arasındaki üçlü mekanizmanın ikinci toplantısında, dış politika, ticaret ve bağlantısallık konularında iş birliğini güçlendirme ve Hazar Geçişli Doğu-Batı Orta Koridoru’nun geliştirilmesi için atılması gereken adımlar ele alınmıştır. Toplantı sonunda imzalanan “Ankara Bildirisi” ve ekindeki Eylem Planı, üç ülkenin ilerleyen dönemde takip edeceği somut yol haritasını belirlenmiştir. Bildiride, “Bu iş birliğinin bölgesel refahın artırılmasında önemli bir rol oynadığı vurgulanırken, Orta Koridor boyunca ulaşım altyapısının iyileştirilmesi, dijital dönüşümün teşvik edilmesi ve ticaret akışlarının kolaylaştırılması konusundaki ortak kararlılığın, diğer bölgesel ulaşım girişimleriyle uyum içinde olduğu” ifade edilmiştir. Ayrıca, “Orta Koridorun kapasitesini ve rekabet gücünü artırmak için özellikle ulaşım, sınır geçişleri ve gümrük işlemlerinin dijitalleşmesi alanlarında yeni altyapı projelerinin hayata geçirilmesinin” önemi dile getirilmiştir. Bu doğrultuda, Bakü Uluslararası Deniz Ticaret Limanı ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu gibi önemli bağlantı projelerinin geliştirilmesine tam destek verildiği belirtilmiştir.” (Yüce, 2025).

Zengezur Koridoru Türk Dünyası’nın güvenliği bakımından da çok önem teşkil etmektedir. Bilindiği üzere bu koridor daha önce Ermenistan vasıtasıyla Rusya’nın İran ile direkt olarak kara bağlantısını sağlamaktaydı. İkinci olarak, Ermenistan ile İran arasında bir bağlantı mevcuttu. Azerbaycan’ın olası karşı eylemlerinde İran bu kanal vasıtasıyla

Ermenistan'a silah ve insan yardımı yapabilmekteydi. Dolayısıyla Zengezur'un açılması beraberinde Türkiye ve Azerbaycan bağlantısının sağlanması, İran'ın Ermenistan ile bağı koparma riski ile karşı karşıya getirmekte ve endişelendirmektedir. Bu durum aynı zamanda Rusya'nın da İran ile kara bağlantısının kopması anlamına gelmektedir. Çünkü İran ve Rusya Türkiye'ye karşı her zaman ortak hareket ederek gerek İran içindeki terörist gruplar gerekse İran'ın etkili olduğu Suriye ve Irak'taki silahlı gruplar Türkiye aleyhine hareket etmektedir. Aynı zamanda olası bir Azerbaycan ve Ermenistan çatışmasında İran, Ermenistan'a hem silah hem de insan gücü bakımından destek vermektedir (Defense Turk, 2024). Dolayısıyla söz konusu ülkelerin bu imkânlarının ellerinden alınması Türk Dünyası'nın güvenliği açısından önem arz etmektedir.

Özellikle hızlı bir şekilde gelişmeye devam eden Türk Devletleri Teşkilatı başlangıçta sosyal, kültürel ve ekonomik iş birliği temalı girişimler de bulunsa da günümüzde TDT'nin bir askeri güce dönüşme potansiyeli önem arz eden bir konu haline gelmiştir. Üye ülkeler arasında askeri eğitim programları çerçevesinde askeri tatbikatlar düzenlenmesi ve savunma sanayisinde teknoloji transferlerinin sağlanması Türkiye'nin bu hedefte stratejik bir konumda olduğunun en temel göstergesidir. Üretilen milli savunma sistemlerinin kardeş ülkelere ihraç edilmesi, Türk Dünyası'nın askeri bütünleşmesi bakımından öncü bir gelişmedir (Tudpam,2023). Diğer taraftan savunma alanında artan işbirlikleri de askeri entegrasyonun önemli ve belirgin göstergesi niteliğindedir (Divan, 2025). 2021 yılında Türkiye ve Kazakistan arasında imzalanan ortak mutabakat neticesinde Türk Havacılık ve Uzay Sanayi mühendisleri tarafından hazırlanan ANKA İnsansız Hava Aracının Kazakistan da üretilmesine karar verilmiş, böylelikle Kazakistan Anka'nın Türkiye dışındaki ilk üretim üssü haline gelmiştir (TUSAŞ, 2022). Türkiye yerli ve milli modern savunma silah sistemleriyle her geçen gün gelişmektedir. Bu durum şanlı ordumuzun imkân ve kabiliyetlerini daha da artırmaktadır (Milli Savunma Bakanlığı, 2024). Türkiye askeri imkân ve varlığının önemini Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ Savaşı'na dolaylı yoldan müdahale olarak bir kez daha göstermiştir. Sonuç olarak, Zengezur Koridoru'nun açılarak fiziki sınırların ortadan kalkması, Türk Devletleri arasında NATO benzeri bir güvenlik mekanizmasının oluşumunu hızlandırabilecek bir projedir. Böylelikle gerek Avrupa ve Asya'yı bağlayan tampon bölge konumunda olması gerekse sınır güvenliği ve terörle mücadele bakımından ortak savunma mekanizmasının geliştirilerek Turan ordusunun kurulması bölgesel ve küresel güç dengesini Türk Devletleri lehine değiştirecektir.

Sonuç

Zengezur, tarih boyunca çatışmaların sürdüğü stratejik topraklara sahip olmakla birlikte jeostratejik ve politik dönüşümlere neden olabilecek önemli bir coğrafyadadır. Azerbaycan'ın İkinci Karabağ Savaşını kazanması ile Zengezur Koridoru'nun faaliyete geçmesiyle alternatif bir ulaşım koridoru ortaya çıkmıştır. Bölgesel ticarete ve barışa katkı sağlayacağı düşünülen bu proje, ekonomik olarak başta Azerbaycan, Türkiye olmak üzere çeşitli ülkelere de katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla koridorun açılması hem bölgesel hem de küresel açıdan önem taşımaktadır. Zengezur Koridoru'nun oluşturulmasıyla hem Türk coğrafyası birleşecek hem de Çin ve Avrupa arasında ticaret ve entegrasyon sağlanarak jeostratejik önemi artacaktır. Böylece kazan- kazan ilkesi ile siyasi ve kültürel bütünleşmenin yolu açılacaktır. Bu gelişmeler bölgesel ve küresel açıdan da yeni dinamiklerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayacak, devletler için fırsat, tehdit ve riskleri beraberinde getirecektir. Yeni oluşacak bu ulaşım güzergâhı ile daha kısa ve daha az maliyetli olarak doğu-batı lojistiğine katkı sağlanması öncelikli hedefler arasında olmakla birlikte, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'a bağlayacak olan Zengezur Koridoru Ermenistan'ın belirsiz ve tutarsız söylemlerine rağmen Azerbaycan sınırları içerisinde demiryolu ve karayolu çalışmaları hızla devam etmektedir. Söz konusu koridorun açılması bölgede özellikle Türkiye ve Azerbaycan'ın nüfuzunun artacak olması ve iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlenmesi bakımından önem taşımaktadır. Türk Devletleri arasında hızlıca gelişen ekonomik, siyasi, kültürel diyaloglardan sonra askeri olarak bütünleşmesi de elzem bir hedeftir. Öyle ki; Zengezur Koridoru'nun açılması ile söz konusu devletlerarasındaki

fiziki sınırların ortadan kalkması ortak tehdit ve riskler çerçevesinde NATO benzeri bir güvenlik örgütünün kurulması bölgesel ve küresel konjonktürde güç dengesi adına önem taşımaktadır. Bu durum, çok gündemde olmayan ama adımları atılmaya başlanılan ortak askeri savunma kabiliyetini Türk Dünyası'nın geleceği için gerekli kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Anadolu Agency (2024), “Unrecognized Nagorno-Karabakh Statelet to Cease to Exist by Next Jan. 1”, Erişim: <https://www.aa.com.tr/en/world/unrecognized-nagorno-karabakh-statelet-to-cease-to-exist-by-nextjan-1/3002766> (Erişim Tarihi:17.03.2024).
- Acicbe, Ceyda (2020), The Events in Zangezur From 1918 to 1921 and The Transfer of Zangezur to Armenia. *Review of Armenian Studies*, N: 42, s. 151-167.
- AGİT (2024), “Bişkek Protokolü”, Erişim: <https://www.osce.org/az/sg/91994> (Erişim Tarihi:23.11.2024).
- BBC NEWS TÜRKÇE (2020), “Dağlık Karabağ neden önemli, Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Sorun ne Zaman ve Nasıl Başladı?”, Erişim: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54330024>, (Erişim Tarihi: 11.01.2025).
- Defenseturk(2024), “ İran üzerinden Ermenistan’a silah sevkiyatı devam ediyor”, Erişim:<https://www.defenseturk.net/iran-uzerinden-ermenistana-silah-sevkiyatı-devam-ediyor>, (Erişim Tarihi: 6.03.2025).
- Divan(2025), “Türk Devletleri Teşkilatı’nın Askeri Bir Güce Dönüşme Potansiyeli”, Erişim: <https://www.divandernegi.com.tr/2025/01/17/turk-devletleri-teskilatinin-askeri-bir-guce-donusme-potansiyeli/>, (Erişim Tarihi: 6.03.2025).
- Dumlu, Hakan ve Şahin, Güngör (2024), “Zengezur Koridoru ve Alternatif Çözümler: Türkiye İçin Riskler, Tehditler ve Fırsatlar”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Inquiries*, C: 13, S: 2, s.169-194.
- Dutpam (2023), “ Gelişen Türk Savunma Sanayisinin Orta Asya ile İlişkisi”, Erişim: <https://tudpam.org/gelisen-turk-savunma-sanayisinin-orta-asya-ile-iliskisi/> (Erişim Tarihi:8.03.2025).
- Fakt Yoxlab (2022), “İran’ın Zengezur Koridoru ile İlgili Algı ve Endişeleri Ne İşe Yarayacak?”, Erişim: <https://faktyoxla.az/tr/news/view/1763/iran-in-zengezur-koridoru-ile-ilgili-algi-ve-endiseleri-ne-ise-yarayacak> (Erişim Tarihi:13.02.2025).
- Gasimova,Tukazban ve Yurcu,E,Melis (2023), “Zengezur Koridoru’nun Azerbaycan’ın Dış Ticaret ve Lojistik Faaliyetlerine Olası Etkilerinin Swot Analizi”, *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, S:12, s.1-15.
- Gençoğlu, Çisem (2024), “Zengezur Koridoru’nun Jeopolitik Önemi: Türk Devletleri Teşkilatı’nın Geleceği”, *Dipam Analizi*, S: 30, s.2-9.
- Gökbel, Ahmet ve Aghaddinli, Mehdi (2023), “Karabağ Sorunu İçerisinde Zengezurun Yeri ve Önemi”. *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C: 7, S: 1, s.56-71.
- Gelir, Kübra, Saygılı, Hasip (2024), “Türk Dünyasının Boğazındaki İlmiğin Hikâyesi: Zengezur Koridoru”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C: 11, S:4, s.2056-2076.
- Hamzatlı, Mahammadnuru ve Büber, Harun (2022), “Zengezur Koridoru’nun Azerbaycan ve Türkiye’nin Dış Ticaretine Olası Etkileri,” Birinci Basım, İstanbul, Eğitim Yayınevi.
- Jafarlı, Jafer (2023), “The Importance of the Zangezur Corridor”, Erişim: <https://www.ankasam.org/anka-analizler/the-importance-of-the-zangezur-corridor/?lang=en> (Erişim Tarihi: 11.11.2025).
- Kaleji,Vali (2024),“Is the Aras Corridor an Alternative to Zangezur?”, The Central Asia-Caucasus Analyst, Erişim:<https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13788-is-the-aras-corridor-an-alternativeto-zangezur> (Erişim Tarihi:12.10.2024).
- Kasımlı, Musa (2021), “Zengezur’un Ermenistan’a verilmesi: Möteber kaynaklar ne diyor?” Bakü, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Yayınları. Erişim: <https://science.gov.az/az/news/open/16645> (Erişim Tarihi: 10.12.2025).

- Kocaman, Ömer (2022), “Türk Devletleri Teşkilatı: Stratejik Bir Bakış”, *Kriter Dergisi*, Erişim: <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-devletleri-teskilati-stratejik-bir-bakis> (Erişim Tarihi:19.12.2024).
- Kriter (2021), “Zengezur Koridoru: Zaferin Taçlanması”, Erişim: <https://kriterdergi.com/dosya-turk-dunyasi/zengezur-koridoru-zaferin-taclanmasi> (Erişim Tarihi:15.02.2025).
- Kurtoğlu, B. Abdullah ve Tatar, Volkan (2023), “Avrupa Birliği ulaştırma politikası kapsamında doğu-batı koridoru: BaküTiflis-Kars demiryolu ve olası işlevleri”, *Disiplinlerarası Yenilik Araştırma Dergisi*, C:3 S1, s.31-40.
- Özçelik, İsmail (2003), “*Karabağ Tarihi ve Karabağ’da Ermeni Olayları*”, Ankara, Bilge Yayınevi.
- Özsoy, Bahar (2024), “Azerbaycan’ın Ulaşım Hatları Politikası ve Zengezur Koridoru”. *Asya Studies*, C: 8, S: 29, s.143-156.
- Pehlivan, Zühre (2016), “Rusya’nın Ermeni Devleti Kurma Politikalarının Sonucu: Karabağ Sorunu”, *Asia Minor Studies*, C: 4, S 8, s. 94-119.
- Rehimov, Ruslav (2025), “Zangezur Corridor Must Ensure Unhindered Transit Between Azerbaijan, Nakhchivan: President. Anadolu Agency”, Erişim: <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/zangezur-corridor-must-ensure-unhindered-transit-between-azerbaijan-nakhchivan-president/3464732> 23 (Erişim Tarihi:11.2024).
- Sarı, İsmail (2024), “Zengezur Koridoru İran-Rusya İlişkilerinde Yeni Bir Kriz mi?”, TAV Erişim: <https://turkiyearastirmalari.org/2024/09/13/fokus/zengezur-koridoru-iran-rusya-iliskilerinde-yeni-bir-kriz-mi/> 14.02.2025.
- SERKA (2022), “Zengezur Koridoru’nun Bölgesel Kalkınma ve Ekonomik Büyümede Stratejik Önemi”, Çalıştay Raporu, Erişim:<https://www.serka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/zengezur-koridoru-calistay-raporu.pdf>, (Erişim Tarihi:12.11.2024).
- Stratejik Ortak (2024), “Türk Devletleri Teşkilatı’nın stratejik rolü ve askeri iş birliği potansiyeli”, <https://stratejikortak.com/2024/09/turk-devletleri-teskilatinin-stratejik-rolu-ve-askeri-is-birligi-potansiyeli.html>, (Erişim Tarihi: 22.02.2025).
- Tahtapod (2021), “7 Devlet Tek Millet Ruhuyla Hep Omuz Omuza Yürümeye Devam” <https://www.tahtapod.com/blog/7-devlet-tek-millet-ruhuyla-hep-omuz-omuza-yueruemeye-devam> (Erişim Tarihi:10.10.2014).
- Tomar, Cengiz (2023), “GÖRÜŞ-Türk Devletlerinin Entegrasyon Köprüsü: Zengezur”. Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-turk-devletlerinin-entegrasyon-koprusu-zengezur/3006501> (Erişim Tarihi:14.02.2025).
- TUSAŞ (2022), “Türk Havacılık ve Uzay Sanayii Anka İçin Kazakistan İle Yeni Bir Üretim Üssü İçin İmza Attı”, Erişim:<https://www.tusas.com/medya-merkezi/haberler/turk-havacilik-ve-uzay-sanayii-anka-icin-kazakistan-ile-yeni-bir-uretim-ussu-icin-imza-atti>, (Erişim Tarihi:1.03.2025).
- Türk Devletleri Teşkilatı (2024), “Türk Devletleri Teşkilatı Devlet Başkanları Gayriresmi Zirvesi Azerbaycan’ın Şuşa Kentinde Gerçekleştirildi”, Erişim: <https://www.turkicstates.org/tr/haber/turk-devletleri-teskilati-devlet-baskanlari-gayriresmi-zirvesi-azerbaycanin-susa-kentinde-gerceklestirildi> (Erişim Tarihi:13.02.2025).
- Türkiye Azerbaycan Dergisi (2024), “Zengezur’un Dünü, Bugünü ve Yarını”, Erişim: <https://www.turkiyeazerbaycan.com/haber/zengezur-un-dunu-bugunu-ve-yarini>, (Erişim Tarihi: 10.12.2024).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2024), “Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Uraloğlu, Türk Dünyası Mühendisler ve Mimarlar Birliğinin Düzenlediği “Zengezur Koridoru’nun Önemi” Adlı Konferansa Katıldı”, Erişim: https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/ulastirma-ve-altyapi-bakani-

- uraloglu-turk-dunyasi-muhendisler-ve-mimarlar-birliginin-duzenledigi-zengezur-Koridoru'nun-one (Erişim Tarihi: 01.01. 2025).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2024a), “Türkiye'nin Çok Taraflı Ulaştırma Politikası”, Erişim: https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-tarafli-ulasirma-politikasi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 19.12.2024).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2024b), “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttelik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi”, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı”, Erişim: <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-AzaebaycanSusaBeyannamesi.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.01.2025).
- Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı (2024), “ Millî Savunma Bakanı Yaşar Güler ve Beraberindeki TSK Komuta Kademesi, 2024'ün Son Gününde Iğdır'daki Hudut Kartallarımızla Bir Araya Geldi”, Erişim: <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/266b298ca39245f288a7dc30dfa3d9ac>, (Erişim Tarihi:25.02.2025).
- Yüce, Mehmet (2025), “Zengezur Koridoru: Gelişmeler ve Beklentiler”. Sabah Erişim: <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/mehmet-yuce/2025/02/08/zengerzur-koridoru-gelismeler-ve-beklentiler>, (Erişim Tarihi:14.02.2025).